

Mevledin Mustafi, PhD¹

UDC: 339.543:316.42

**OPERACIONET DOGANORE DHE SFIDAT NË EPOKËN E RE
ЦАРИНСКО РАБОТЕЊЕ И ПРЕДИЗВИЦИ ВО НОВАТА ЕРА
CUSTOMS OPERATIONS AND CHALLENGES IN THE NEW ERA**

Abstract

This study analyzes customs operations and the challenges they face in the modern era of globalization and advanced technology. Customs play a crucial role in international trade by ensuring that goods enter and exit a country according to established laws and regulations. New challenges, such as global crises, technological changes, and international regulations, require an advanced approach to improve the efficiency and security of customs operations.

During the COVID-19 pandemic, travel restrictions and border closures caused disruptions in global supply chains, highlighting the need for flexibility in customs operations. Additionally, climate changes and extreme weather events present new challenges for customs. Digital transformation and technological advancements, such as artificial intelligence and blockchain, have the potential to improve efficiency and security in customs processes. The use of new technologies helps in detecting illegal goods, improving transparency, and reducing wait times for goods at borders.

International regulations and security standards, such as those of the World Customs Organization (WCO) and the World Trade Organization (WTO), ensure that international trade is conducted safely

¹ Profesor universitar dhe zyrtar i lartë në MPB-së në Republikën e Maqedonisë së Veriut, Shkup, 2024

University professor and senior official at the Ministry of Internal Affairs in the Republic of North Macedonia, Skopje, 2024

and fairly. Compliance with these standards is essential to ensure that goods cross borders smoothly and to protect national security.

This study focuses on strategies and policies that can be implemented to improve the efficiency and security of customs operations. To achieve this mission, customs must invest in new technologies, develop staff capacities, and establish effective international partnerships.

Keywords: *Customs operations, Modern challenges, Globalization, Advanced technology, Customs efficiency, Customs security, Global crises, International regulations, Artificial intelligence, Blockchain. Digital transformation, Trade facilitation*

Hyrje

Operacionet doganore luajnë një rol kyç në tregtinë ndërkombëtare duke siguruar që mallrat të hyjnë dhe të dalin nga një vend sipas ligjeve dhe rregullave të përcaktuara. Në epokën e re, këto operacione janë përballur me sfida të reja dhe komplekse që kërkojnë një qasje të avancuar dhe të sofistikuar. Në këtë punim, do të eksplorojmë historinë e doganave, funksionet e tyre aktuale dhe sfidat me të cilat përballen në kontekstin e globalizimit dhe teknologjisë së përparuar.

1. Roli, funksioni dhe përgjegjësit e doganave

1.1 Historia dhe zhvillimi i doganave

Historia e doganave daton që nga lashtësia, kur civilizimet e hershme filluan të vendosin tarifa mbi mallrat që kalonin kufijtë e tyre. Qytetërimi të tilla si Egjipti i lashtë, Babilonia dhe Roma kishin sistemet e tyre doganore për të mbledhur të ardhura dhe për të kontrolluar tregtinë. Me kalimin e kohës, doganat evoluuan për të përfshirë procedura më komplekse dhe për të luajtur role të ndryshme varësisht nga konteksti historik dhe ekonomik. Në Mesjetë, doganat u zhvilluan më tej në Evropë, në qytete dhe shtete që vendosnin tarifa për mallrat që hynin dhe dilnin nga territori i tyre. Gjatë periudhës së kolonializmit, fuqitë evropiane vendosën sisteme doganore në kolonitë e tyre për të kontrolluar tregtinë dhe për të maksimizuar të ardhurat. Në kohët moderne, roli i doganave është bërë më i sofistikuar, duke përfshirë jo

vetëm mbledhjen e të ardhurave, por edhe mbrojtjen e shoqërisë nga mallrat e rrezikshme, lehtësimin e tregtisë dhe mbështetjen e politikave ekonomike dhe tregtare të qeverive.

1.2 Funkcionet dhe përgjegjësitë e doganave

Doganat kanë disa funksione dhe përgjegjësi të rëndësishme që janë thelbësore për funksionimin e ekonomisë dhe sigurisë kombëtare. Këto përfshijnë:

- *Mbrojtjen e kufijve*: Doganat luajnë një rol kyç në mbrojtjen e kufijve të një vendi duke kontrolluar hyrjen dhe daljen e mallrave. Kjo përfshin parandalimin e kontrabandës dhe hyrjen e mallrave të rrezikshme, siç janë droga, armët dhe mallrat e falsifikuara.

- *Grumbullimin e të ardhurave*: Një nga funksionet kryesore të doganave është mbledhja e tarifave dhe taksave mbi mallrat që importohen dhe eksportohen. Këto të ardhura janë të rëndësishme për buxhetin kombëtar dhe për financimin e shërbimeve publike.

- *Lehtësimin e tregtisë*: Doganat luajnë një rol të rëndësishëm në lehtësimin e tregtisë ndërkombëtare duke siguruar që mallrat të kalojnë kufijtë në mënyrë efikase dhe të sigurt. Kjo përfshin përdorimin e teknologjisë për të përmirësuar proceset dhe për të reduktuar kohën e pritjes për mallrat në kufi.²

- *Sigurimin e përputhshmërisë me ligjet dhe rregulloret*: Doganat janë përgjegjëse për sigurimin që mallrat që importohen dhe eksportohen janë në përputhje me ligjet dhe rregulloret kombëtare dhe ndërkombëtare. Kjo përfshin kontrollin e dokumentacionit dhe inspektimin fizik të mallrave.

1.3 Ndikimi i doganave në ekonominë globale

Doganat luajnë një rol thelbësor në ekonominë globale duke lehtësuar tregtinë ndërkombëtare dhe duke siguruar që mallrat të kalojnë kufijtë në mënyrë të ligjshme dhe të sigurt. Roli i tyre në mbledhjen e të ardhurave dhe mbrojtjen e shoqërisë nga mallrat e rrezikshme është i rëndësishëm për stabilitetin ekonomik dhe sigurinë kombëtare të vendeve. Përveç kësaj, doganat ndihmojnë në mbështetjen e politikave

² "The history of customs from beginning to the present", Gerlach Customs.

tregtare dhe ekonomike të qeverive, duke ndikuar në bilancin tregtar dhe në zhvillimin ekonomik. Për të përballuar sfidat moderne në operacionet doganore, është e rëndësishme të zhvillohen strategji dhe politika të reja që mbështesin përdorimin e teknologjive të avancuara. Kjo përfshin investimin në sisteme të reja për deklarimin elektronik, përdorimin e analizës së të dhënave për zbulimin e rrezikut dhe mashtrimëve, si dhe integrimin e teknologjive të blockchain për të siguruar transparencën dhe integritetin e transaksioneve. Përveç kësaj, është thelbësore që doganat të bashkëpunojnë ngushtë me sektorin privat dhe organizatat ndërkombëtare për të ndarë praktikat më të mira dhe për të zhvilluar zgjidhje inovative për përmirësimin e proceseve doganore. Partneritetet me sektorin privat mund të ndihmojnë në zbulimin e mallrave të rrezikshme dhe në përmirësimin e kontroleve të sigurisë, duke përdorur teknologjitë më të fundit për monitorimin dhe gjurmimin e mallrave.

2. Sfidat moderne në operacionet doganore

2.1 Krizat globale dhe ndikimi i tyre në operacionet doganore

Krizat globale, si pandemia e COVID-19, kanë pasur një ndikim të madh në operacionet doganore. Kufizimet e udhëtimit, mbylljet e kufijve dhe masat e tjera kanë shkaktuar ndërprerje të mëdha në zinxhirët e furnizimit global. Pandemia ka nxjerrë në pah nevojën për fleksibilitet dhe adaptim në operacionet doganore, duke përfshirë përdorimin e teknologjisë për të mbështetur procese të reja dhe për të përballuar sfida të paparashikuara.

Përveç pandemive, krizat klimatike dhe ngjarjet ekstreme të motit gjithashtu paraqesin sfida për doganat. Ndryshimet klimatike mund të ndikojnë në infrastrukturën doganore dhe të krijojnë vonesa në proceset doganore. Për këtë arsye, është e rëndësishme që doganat të zhvillojnë plane emergjente dhe strategji për të përballuar këto sfida.

2.2 Ndryshimet teknologjike dhe digjitalizimi

Transformimi digjital dhe avancimet teknologjike kanë ndryshuar mënyrën se si operojnë doganat. Implementimi i sistemit të deklarimit elektronik dhe përdorimi i teknologjive të reja, si inteligjenca artificiale dhe blockchain, kanë përmirësuar efikasitetin dhe sigurinë në proceset

doganore. Digjitalizimi i proceseve doganore ka sjellë përfitime të mëdha, duke përfshirë reduktimin e kohës së pritjes për mallrat, përmirësimin e transparencës dhe rritjen e saktësisë në mbledhjen e të dhënave.

2.3 Rregulloret ndërkombëtare dhe standardet e sigurisë

Marrëveshjet ndërkombëtare dhe standardet e sigurisë, si ato të Organizatës Botërore të Doganave (WCO) dhe Organizatës Botërore të Tregtisë (WTO), kanë një ndikim të madh në operacionet doganore. Këto rregullore dhe standarde sigurojnë që tregtia ndërkombëtare të zhvillohet në mënyrë të sigurt dhe të drejtë. Përputhshmëria me këto standarde është thelbësore për të siguruar që mallrat të kalojnë kufijtë pa probleme dhe për të mbrojtur sigurinë kombëtare.

Gjithashtu, zhvillimi i kapaciteteve të stafit doganor përmes programeve të trajnimit dhe certifikimeve është një aspekt kyç për përmirësimin e performancës së doganave në aspektet të standardeve të sigurisë. Këto programe duhet të përfshijnë trajnime në përdorimin e teknologjive të reja, menaxhimin e krizave dhe përputhshmërinë me rregulloret ndërkombëtare. Trajnimi i vazhdueshëm i stafit siguron që doganat të jenë të pajisura me njohuritë dhe aftësitë e nevojshme për të përballuar sfidat modern të sigurisë dhe për të mbështetur standardet ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase.

Për të përmirësuar efikasitetin dhe sigurinë e operacioneve doganore, është e domosdoshme të zhvillohen dhe të implementohen politika të reja që mbështesin transparencën dhe standardet ndërkombëtare të sigurisë. Këto politika duhet të përfshijnë masa për përmirësimin e procesit të rishikimit të rregulloreve dhe standardeve ekzistuese dhe promovimin e përdorimit të teknologjive të reja për menaxhimin e sigurisë dhe përmirësimin e kontrolleve doganore.

3. Teknologjia dhe inovacioni në dogana

3.1 Implementimi i teknologjive të reja në dogana

Përdorimi i skanerëve të avancuar, sistemit RFID, dhe teknologjive GPS për kontrollin dhe gjurmimin e mallrave ka sjellë një revolucion në operacionet doganore. Këto teknologji ndihmojnë në zbulimin e mallrave të paligjshme dhe në përmirësimin e efikasitetit të proceseve doganore. Përveç kësaj, përdorimi i bazave të të dhënave të integruara

dhe analizës së të dhënave në kohë reale mundëson identifikimin dhe zgjidhjen e çështjeve potenciale më shpejt dhe me saktësi më të madhe. Për të përmirësuar efikasitetin dhe sigurinë e operacioneve doganore, është e domosdoshme të zhvillohen dhe të implementohen politika të reja që mbështesin transparencën dhe luftën kundër korrupsionit. Këto politika duhet të përfshijnë masa për përmirësimin e procesit të mbledhjes së të dhënave, rishikimin e rregulloreve dhe standardeve ekzistuese dhe promovimin e përdorimit të teknologjive të reja për menaxhimin e riskut dhe përmirësimin e kontrolleve doganore.

Kështu që, për të arritur suksesin e dëshiruar në përmirësimin e operacioneve doganore, është e nevojshme të investohet në teknologji të reja, të zhvillohen kapacitetet e stafit dhe të krijohen partneritete ndërkombëtare efektive. Teknologjia, inovacioni dhe bashkëpunimi janë çelësat për të përballuar sfidat e epokës moderne dhe për të mbështetur tregtinë ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase. Duke u fokusuar në këto fusha, doganat mund të kontribuojnë në stabilitetin dhe zhvillimin ekonomik global, duke siguruar që mallrat të kalojnë kufijtë në mënyrë të ligjshme dhe të sigurt.

Në të ardhmen, doganat duhet të jenë të gatshme të përballen me sfida të reja që mund të shfaqen nga ndryshimet klimatike, krizat globale dhe përparimet teknologjike. Për të arritur këtë, është e rëndësishme të zhvillohen plane emergjente dhe strategji të qëndrueshme që mund të përballojnë këto sfida dhe të sigurojnë që operacionet doganore të jenë gjithmonë të efektshme dhe të sigurt.³

3.2 Roli i inteligjencës artificiale dhe blockchain në operacionet doganore

Inteligjenca artificiale (IA) dhe blockchain janë dy teknologji që kanë potencialin për të transformuar operacionet doganore. IA mund të përdoret për analizën e të dhënave dhe zbulimin e mashtrimeve, ndërsa blockchain ofron një mënyrë të sigurt dhe transparente për menaxhimin e transaksioneve ndërkombëtare. Përdorimi i IA në dogana mund të përmirësojë saktësinë e kontrolleve dhe të reduktojë numrin e kontrolleve manuale të nevojshme. Blockchain, nga ana tjetër, mund të sigurojë një gjurmë të pandryshueshme dhe transparente të transaksioneve, duke reduktuar mundësitë për mashtrim dhe korrupsion.⁴

³ Vlado Kambovski, Miladin Krstanoski “Carinsko Kazneno Pravo”, Ohrid, 2007.

⁴ “Customs in the 21st century”, World Customs Organization.

3.3 Përfitimet dhe sfidat e teknologjive të reja

Implementimi i teknologjive të reja në dogana sjell shumë përfitime, përfshirë përmirësimin e efikasitetit dhe transparencës, por gjithashtu paraqet sfida të ndryshme, siç janë çështjet e privatësisë dhe sigurisë së të dhënave. Teknologjitë e reja kërkojnë gjithashtu investime të mëdha në infrastrukturë dhe trajnimin e stafit për t'i përdorur ato në mënyrë efektive. Për të maksimizuar përfitimet e këtyre teknologjive, është e nevojshme që doganat të zhvillojnë strategji të mirëpërcaktuara dhe të investojnë në zhvillimin e kapaciteteve të stafit.

Në përfundim, për të arritur suksesin e dëshiruar në përmirësimin e operacioneve doganore, është e nevojshme të investohet në teknologji të reja, të zhvillohen kapacitetet e stafit dhe të krijohen partneritete ndërkombëtare efektive. Teknologjia, inovacioni dhe bashkëpunimi janë çelësat për të përballuar sfidat e epokës moderne dhe për të mbështetur tregtinë ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase. Duke u fokusuar në këto fusha, doganat mund të kontribuojnë në stabilitetin dhe zhvillimin ekonomik global, duke siguruar që mallrat të kalojnë kufijtë në mënyrë të ligjshme dhe të sigurt. Kjo përfshin investimin në sisteme të reja për deklarimin elektronik, përdorimin e analizës së të dhënave për zbulimin e rrezikut dhe mashtrimeve, si dhe integrimin e teknologjive të blockchain për të siguruar transparencën dhe integritetin e transaksioneve.

4. Strategjitë dhe politikat për përmirësimin e operacioneve doganore

4.1 Bashkëpunimi ndërkombëtar dhe partneritetet

Bashkëpunimi ndërkombëtar dhe partneritetet janë thelbësore për të luftuar kontrabandën dhe për të përmirësuar operacionet doganore. Programet dhe iniciativat ndërkombëtare, si Programi i Lehtësimit të Tregtisë së WCO-së, ndihmojnë në ndarjen e praktikave të mira dhe në forcimin e kapaciteteve doganore. Përveç kësaj, bashkëpunimi me organizata të tjera, si INTERPOL dhe EUROPOL, mund të ndihmojë në zbulimin dhe parandalimin e aktiviteteve kriminale të ndërlidhura me tregtinë ndërkombëtare. Bashkëpunimi ndërkombëtar është gjithashtu një element kyç për përmirësimin e operacioneve doganore. Partneritetet me organizatat ndërkombëtare dhe sektorin privat mund të ndihmojnë në ndarjen e praktikave të mira dhe zhvillimin e zgjidhjeve

inovative. Për shembull, bashkëpunimi ndërmjet agjencive doganore dhe organeve të zbatimit të ligjit mund të përmirësojë shkëmbimin e informacionit dhe të ndihmojë në zbulimin dhe parandalimin e aktiviteteve kriminale të ndërlidhura me tregtinë ndërkombëtare.

Rregulloret dhe standardet ndërkombëtare luajnë një rol të rëndësishëm në sigurimin e një mjedisi të drejtë dhe të sigurt për tregtinë ndërkombëtare. Përputhshmëria me këto rregullore është thelbësore për të siguruar që mallrat të kalojnë kufijtë pa probleme dhe për të mbrojtur sigurinë kombëtare. Përveç kësaj, politikat për përmirësimin e transparencës dhe luftën kundër korrupsionit janë të domosdoshme për të siguruar që operacionet doganore të jenë të drejta dhe efikase. Andaj, doganat duhet të përshtaten ndaj sfidave të reja për të mbështetur tregtinë ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase. Teknologjia, inovacioni, bashkëpunimi ndërkombëtar dhe zhvillimi i kapaciteteve janë elementët kyç për të arritur këtë mision. Duke investuar në këto fusha, doganat mund të përmirësojnë ndjeshëm efikasitetin dhe sigurinë e operacioneve të tyre, duke kontribuar kështu në stabilitetin dhe zhvillimin ekonomik global. Gjithashtu, zhvillimi i kapaciteteve të stafit doganor përmes programeve të trajnimit dhe certifikimeve është një aspekt kyç për përmirësimin e performancës së doganave. Këto programe duhet të përfshijnë trajnime në përdorimin e teknologjive të reja, menaxhimin e krizave dhe përputhshmërinë me rregulloret ndërkombëtare. Trajnimi i vazhdueshëm i stafit siguron që doganat të jenë të pajisura me njohuritë dhe aftësitë e nevojshme për të përballuar sfidat moderne dhe për të mbështetur tregtinë ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase.

4.2 Trajnimi dhe zhvillimi i kapaciteteve të stafit doganor

Trajnimi dhe zhvillimi i vazhdueshëm i stafit doganor janë të rëndësishme për të siguruar që zyrtarët doganorë janë të pajisur me njohuritë dhe aftësitë e nevojshme për të përballuar sfidat moderne. Programet e trajnimit dhe certifikimet ndihmojnë në përmirësimin e kapaciteteve dhe në rritjen e efikasitetit të operacioneve doganore. Për shembull, trajnimet në përdorimin e teknologjive të reja, në menaxhimin e krizave dhe në përputhshmërinë me rregulloret ndërkombëtare janë thelbësore për përmirësimin e performancës së doganave. Për të përmirësuar efikasitetin dhe sigurinë e operacioneve doganore, është e domosdoshme të zhvillohen dhe të implementohen politika të reja që mbështesin transparencën dhe luftën kundër korrupsionit. Këto politika duhet të

përfshijnë masa për përmirësimin e procesit të mbledhjes së të dhënave, rishikimin e rregulloreve dhe standardeve ekzistuese dhe promovimin e përdorimit të teknologjive të reja për menaxhimin e riskut dhe përmirësimin e kontrolleve doganore.

Prandaj, për të arritur suksesin e dëshiruar në përmirësimin e operacioneve doganore, është e nevojshme të investohet në teknologji të reja, të zhvillohen kapacitetet e stafit dhe të krijohen partneritete ndërkombëtare efektive. Teknologjia, inovacioni dhe bashkëpunimi janë çelësat për të përballuar sfidat e epokës moderne dhe për të mbështetur tregtinë ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase. Duke u fokusuar në këto fusha, doganat mund të kontribuojnë në stabilitetin dhe zhvillimin ekonomik.

Gjithashtu, zhvillimi i kapaciteteve të stafit doganor përmes programeve të trajnimit dhe certifikimeve është një aspekt kyç për përmirësimin e performancës së doganave. Këto programe duhet të përfshijnë trajnime në përdorimin e teknologjive të reja, menaxhimin e krizave dhe përputhshmërinë me rregulloret ndërkombëtare. Trajnimi i vazhdueshëm i stafit siguron që doganat të jenë të pajisura me njohuritë dhe aftësitë e nevojshme për të përballuar sfidat moderne dhe për të mbështetur tregtinë ndërkombëtare në mënyrë të sigurt dhe efikase.

4.3 Implementimi i politikave të reja për të përmirësuar efikasitetin dhe sigurinë

Politikat për përmirësimin e transparencës dhe luftën kundër korrupsionit janë thelbësore për të siguruar që operacionet doganore të jenë të drejta dhe efikase. Roli i politikave kombëtare dhe ndërkombëtare është i rëndësishëm në përmirësimin e operacioneve doganore dhe në sigurimin e një mjedisi të favorshëm për tregtinë ndërkombëtare. Përveç kësaj, zhvillimi i politikave që mbështesin përdorimin e teknologjive të reja dhe lehtësojnë bashkëpunimin ndërkombëtar mund të ndihmojë në përballimin e sfidave moderne.⁵

Operacionet doganore janë në një pikë kritike ku duhet të përshatzen dhe të zhvillohen për t'iu përgjigjur sfidave të epokës së re. Teknologjia dhe inovacioni luajnë një rol kyç në këtë proces, ndërsa bashkëpunimi dhe strategjitë e mirëfillta janë thelbësore për të arritur suksesin e dëshiruar.

⁵ Konventa e Kiotos, World Customs Organization 2002, Kyoto 2000, The International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs procedures.

Conclusion

To meet the modern challenges in customs operations, it is important to develop new strategies and policies that support the use of advanced technologies. This includes investing in new systems for electronic declaration, using data analysis to detect risk and fraud, as well as integrating blockchain technologies to ensure the transparency and integrity of transactions.

In addition, it is essential that customs cooperate closely with the private sector and international organizations to share best practices and develop innovative solutions to improve customs processes.

To achieve the desired success in improving customs operations, it is necessary to invest in new technologies, develop staff capacities and create effective international partnerships. Technology, innovation and collaboration are the keys to meeting the challenges of the modern era and supporting international trade safely and efficiently. By focusing on these areas, customs can contribute to global economic stability and development by ensuring that goods cross borders legally and safely. To meet modern challenges in customs operations, it is important to develop strategies and policies new ones that support the use of advanced technologies. In addition, partnerships with the private sector can help detect dangerous goods and improve security controls, using the latest technologies to monitor and track goods.

In the future, customs must be ready to develop contingency plans and sustainable strategies that can meet these challenges and ensure that customs operations are always efficient and secure.

Also, developing the capacities of customs staff through training and certification programs is a key aspect for improving customs performance. These programs should include training in the use of new technologies, crisis management and compliance with international regulations. Continuous staff training ensures that customs are equipped with the necessary knowledge and skills to meet modern challenges and support international trade safely and efficiently.

To improve the efficiency and security of customs operations, it is necessary to develop and implement new policies that support transparency and the fight against corruption. These policies should include measures to improve the data collection process, review existing

regulations and standards, and promote the use of new technologies for risk management and improved customs controls.⁶

Recensentë:

Prof. dr. Bashkim Selmani

Prof. dr. Berat Aqifi

Bibliografia:

1. Arben Dr. Rakipi “Korrupsioni dhe evazioni fiskal”, Tiranë, 2010;
2. Akad. Vllado Kambovski, “E drejta penale - pjesa e përgjithshme”, Furkan ISM, Shkup, 2007;
3. Akad. Vllado Kambovski; “Koment i kodit të Procedurës Penale”
4. Dr. Afrim Osmani “Kodi penal në RM”, Shkup, Furkan ISM, 2010;
5. Dr. Bashkim Selmani & Dr. Mevledin Mustafi “Sistemet e Sigurisë bashkëkohore”, Shkup 2022;
6. Ignjatović, Đ. Kriminološki značaj tranzicije: Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija, zbornik, Beograd, 2008: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja;
7. Konventa për “Krijimin e Këshillit të Kooperimit Doganor” (Organizata Botërore e Doganave, Viti 1952); Dr. Mevledin Dr. Mustafi “Personat juridik si pjesëmarrës në kriminalitetin ekonomik” Shkup, 2009;
8. Dr. Kambovski, Vllado, “Reformat penalo-juridike para sfidave të shekullit XXI”, Shkup 2002;
9. Krstanoski Miladin “Carinska postapka so osnovi na carinskite kaznivi delikti ”, Skopje, 2000 Godina;
10. Krstanoski Miladin, “Carinsko Rabotenje” Ohrid, 2008;
11. Dr. M.Llagoviç i Dr. M.Nikollovski, “Organiziran kriminal i korupcija”, Shkup, 2009;

⁶ Miladin Krstanoski “Kriminalitet i Detekcija “FTU” - Ohrid, 2010.

Dr. Alket Hyseni, Prof. Dr. Shamet Shabani, “Crimes in the field of Customs. Aspects of Criminal Offense and Smuggling”, Tirana.

12. Konveta e Kiotos, World Customs Organization 2002, Kyoto 2000, The International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs procedures);
13. Konventa TIR, “Transport International Routier”, e OKB-së, 1975. 6. Konventa e Najrobit për “Harmonizimin e rregullave për kontrollin kufitar të mallrave”, Najrobi, 1997;
14. Konventa për “Sistemin e harmonizuar e kodifikimit dhe përshkrimit të mallrave”;
15. Dr. Mevledin Mustafi “Mastrimet doganore dhe kontrabandimi me keqperdorimin e dokumentacionit doganor gjatë importit të mallrave”, disertacioni i doktoraturës, Universiteti “Shën Kliment i Ohrit”, 2013;
16. Dr. Alket Hyseni, Prof. Dr. Shamet Shabani “Krimet në fushën e doganave. Aspekte të veprës penale dhe kontrabandës”, Tiranë;
17. Otašević, L.M. (2012). “Primena carinskih propisa, Opšti carinski postupak i učesnici u postupcima”, Beograd;
18. Камбовски В. *Спречување на криминалот во царинското работење, Македонска ревија за казнено право и криминологија*;
19. Атанасоски, Д. (2013), Царинска тарифа и царинска управна постапка, Скопје. (литература користена од скрипта на која не се обележани страни).

Referencat:

WEB SITE / Librari elektronike

1. <https://customs.gov.mk/>
2. www.finance.gov.mk
3. www.pravdiko.gov.mk
4. www.fiscus.fgovbe
5. https://taxation-customs.ec.europa.eu/index_en
6. <http://www.interpol.int/>
7. <http://definitions.uslegal.com/c/conditional-contraband>
8. <https://www.cbp.gov/>
9. <https://worldcustomsjournal.org/>
10. <https://gerlach-customs.com/news/knowledge-base/the-history-of-customs-from-the-beginning-to-the-present/>

11. https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/key-issues/customs-in-the-21st-century/customs_in_the_21st_century.pdf
12. <https://mag.wcoomd.org/>